

PRAGMATICKÉ PROBLÉMY BOHEMISTIKY

JAN JIROUŠEK

Úvodem několik vysvětlivek: "Pragmatickými" míním problémy literárněvědné bohemistiky jak doma, tak i v cizině vyplývající z konkrétních kontextů a situací, v nichž funguje, z vnějších a vnitřních, nebo – chceme-li – z objektivních a subjektivních faktorů "zacházení" s ní. Představují tedy velmi obsáhlé i variabilní jevy, realizované na jedné straně danými kulturně politickými a ekonomickými podmínkami a na straně druhé zainteresovaností a v neposlední řadě též kompetencí jednotlivých pracovišť a odborníků. Proto nechci a ani nemohu podat vyčerpávající přehled těchto problémů; soustředím se jen na některé a pokusím se je formulovat spíše v podobě dvou otevřených diskursivních okruhů, nebo přesněji, dvou základních aspektů, které ostatně ovlivňují náš každodenní přístup k celé problematice. Jsem si vědom, že mnohé z toho, co tu povím, se týká takřka samozřejmých pravd, skutečností nám natolik důvěrných a všedních, že o nich často odmítáme mluvit – a uvažovat. Avšak "intelektuální" nechuť vůči takovým samozřejmostem či jakási negativní magie jejich ovládnutí zpravidla daleko více opomíjí, než ovlivňuje jejich existenční podstatu a akční radius; čím méně tyto samozřejmosti vědomě reflektujeme, tím důsledněji se zříkáme vlastní kontroly nad nimi a zrovna tak dobrovolně jako i naivně se pohybujeme jen v hranicích jimi vymezených. Jistě jde v mnohých případech o skutečnosti, jejichž konstituanty sami výrazně neovlivníme; většina problémů, o nichž budu mluvit, postihuje ovšem i skutečnosti našeho uvažování a jednání, jejichž pomocí si definujeme vlastní možnosti, jakož i možnosti oboru, ve kterém pracujeme. – Proto je má úvaha hned na začátku nejen pokusem o alibi či o jakousi taktickou omluvu vůči výběru a charakteru uvedených témat, ale i snahou osvětlit význam titulní predikace a současně vymezit rámec dané problematiky, neboť pragmatické problémy jsou pragmatickými právě také dimenzí jejich interpretace, a já chci pojednat o některých "samozřejmostech", jež ovšem v souvislosti s konkrétními podmínkami a cíli naší práce bývají často velmi rozporně pojímány.

První problémový okruh je dán prostým faktem, totiž zásadní *odlišností* v postavení české bohemistiky jakožto oborového celku, jehož předmět je jeho vlastním kulturním kontextem, a bohemistiky v zahraničí, která figuruje v nejlepším případě jako jedna z mnoha disciplín zabývajících se cizími kulturami, a to pochopitelně v souladu s tím, jak je v tom či onom prostředí pojem české kultury valorizován, respektive, jaký je jeho podíl na domácím

kulturním vědomí. Skutečný význam tohoto faktu jako by byl takřka přímo úměrný jemu přisuzované banalitě: zaskočí nás právě tam, kde si jej nejméně připouštíme. Vzpomínám si v této souvislosti na jednu studentku, která se mne v Mnichově v semináři o českém divadle zeptala, kdy už konečně budeme probírat Zanussiho. Odkázal jsem ji mimo jiné do oblasti polonistiky a konečně i na prodejní katalogy praček, ale pomyslel jsem též na to, jak asi znějí některé dotazy posluchačů germanistiky na českých univerzitách. Poněkud závažnější je situace, když (v Německu) uslyšíte dotaz promováného historika, zda panduři Marie Terezie byli totožní s husity, nebo když jste přítomni rozhovoru v redakci, kdy jeden editor zasvěcuje kolegu do tajů českého jazyka na způsob úvahy vyšetřujícího auditora z Haškova Švejka, podle níž se sameček od vši česky řekne "ta fěšak", a zrovna tak jako onen auditor se tento editor nechce nechat přemluvit. Jsem však přesvědčen, že i takoví akademikové mají v Čechách své kolegy; a bylo by stejně nekorektní a naivní posuzovat podobné projevy běžnými měřítky jiného, v daných případech naprosto cizího kontextu. A o tento problém právě jde. Uvedené příklady nijak neindikují vlastní úroveň zahraniční (v tomto případě německé) bohemistiky; ilustrují však určitý prvek prostředí, v němž působí a jež zákonitě ovlivňuje některé její výchozí pozice, kompetence a cíle. Tam, kde může český bohemista na domácí půdě takřka automaticky budovat na běžných kódech dorozumění, musí jeho zahraniční kolega vysvětlovat a dokládat. Bylo by však opět omylem považovat tento problém za ochromující překážku; naopak, vynucuje pozornost právě k souvislostem, které mohou jinak zůstat nepovšimnuty nebo podceněny: v mnohých případech vede k podnětným a i pro "domorodou" bohemistiku novým poznatkům jak v oblasti pozitivních údajů předmětu, tak v oblasti způsobů argumentace.

Zmíněná odlišnost mezi "domorodou" a zahraniční bohemistikou je dále reprezentována skutečností, že v naprosté většině případů, rozhodně pak v neslovanských zemích, nefunguje literárněvědná bohemistika jako samostatný, institucionalizovaný obor. Soustavnější studium české literatury – pokud se vůbec provozuje a neživoří v azylu vnitřně nediferencované nebo převážně filologicky orientované slavistiky či není pouze okrajovým zájmem pracovišť zaměřených obecně na kulturu nebo dějiny Čech (většinou opět v rámci středo- a východoevropského kontextu) – je organizačně spojeno s oborem literárněvědné slavistiky. Existují ovšem i privátní, zpravidla publicisticky zaměřené aktivity, avšak ty nevytvářejí v tomto ohledu důležitější centra. Literárněvědná bohemistika je tedy v těchto zemích především odvětvím, součástí širšího rámce, za optimálních předpokladů jednou z disciplín literárněvědné slavistiky na univerzitách. Tento fakt vyplývá jak z výše uvedené situace, tak i z dané kulturní politiky té či oné země, a konečně i z tradičního uspořádání univerzitních oborů. Tradicio-

nalismus univerzitní byrokracie tu však nemusí být hlavním důvodem, zrovna tak jím totiž může být nedostatečný zájem, a to i ze strany, od níž by se dal jinak na první pohled očekávat: mám tu na mysli české národnostní skupiny ve Spojených státech, v zemi, kde struktury zejména soukromých univerzit nejsou tolik vázány normami Starého světa a kde o založení institutu či katedry často rozhoduje především založení patřičného bankovního konta s obnosem, na který lze uspořádat sbírku.

Je celkem jasné, že se pozice zahraniční bohemistiky ve strukturách vědeckých pracovišť odráží i v přidělu finančních a technických prostředků – pokud se dá o nějakém vlastním podílu vůbec mluvit, neboť jako "samostatná položka" může literárněvědná bohemistika figurovat zvláště v podobě jednotlivých přednášek a cvičení, sympozií a badatelských projektů. Tady ovšem situace zahraničních bohemistů není zrovna specifickou: problém materiálně technického vybavení, respektive potřebných financí, je záležitostí obecného (a celoevropského) charakteru a postihuje instituce a skupiny jiných, "větších" humanitních i přírodovědných oborů, zvláště pak v univerzitním rámci. Intenzita kázání z rozhodujících scén o příliš velkých požadavcích akademiků a potřebám společnosti neúměrně velkým počtu studentů stále častěji přehlazuje hovory o nutném zlepšení materiálních podmínek akademických pracovišť. Jak už jsem výše zmínil, jistou možností představují fondy z tzv. privátních zdrojů, nadace, sbírky a podobně. Ale pozice i motivace privátní ekonomické sféry ve vztahu k vědě a školství není vždy a všude stejně stabilní; a musím se přiznat, že je skoro až zábavné pozorovat, z jakých míst bývá někdy vyzdvihována. Vzpomínám si na jednoho ministra, který před několika lety se zápallem přesvědčoval své posluchače o ohromných možnostech privatizované vědy; nepamatuji si však, že by nějaký člen vlády nebo poslanec v poslední době zahovořil o ohromných možnostech privatizovaných ministerstev nebo parlamentu. Nechci však tato témata dál rozvádět, chtěl jsem jen zdůraznit, že takové problémy jsou všeobecného charakteru, a myslím si, že by čeští kolegové, byť třeba v oné pozici bohemistů na domácí půdě, mohli k věci říci velmi mnoho zajímavého. Je ovšem třeba si přiznat, že právě v těchto souvislostech jde o pragmatické problémy "par excellence", a to například i z toho důvodu, že pojem "pragmatického" v podání mnoha příslušných a rozhodujících úst zdegeneroval na ryze trhovní blábol, zakrývající neschopnost uvažovat o potřebách společnosti v širších dimenzích.

Vrátím se opět ke komplexnějšímu pojetí daného predikátu a k odlišnosti v charakteru práce mnoha zahraničních a českých bohemistů. Ve vztahu k uvedeným podmínkám je odborná činnost (literárněvědného) bohemisty v zahraničí především bohemistickou činností slavisty (na poli literární vědy). V takovém rámci svůj obor vlastně studoval a v takovém rámci své poznatky předává dál. Je proto pochopitelné, že v jeho práci je například

silně zastoupeno srovnávací hledisko: vzhledem k domácímu kontextu však sleduje nejen mezislovanské literární vztahy, nýbrž i vztahy mezi českou (případně spolu s jinou slovanskou) literaturou a literaturou v jazyce jeho působiště. Co produkuje speciálně v literárněvědné bohemistice dál, představuje, až na několik výjimek, výsledky jeho vlastní, zpravidla zcela osobní iniciativy, přesněji řečeno jakousi práci navíc. Nemusím snad rozvádět, jak bývá právě práce navíc obecně oceňována, ale chci podotknout, že u motivovaného publika má často velmi pozitivní ohlas a může uvést do pohybu řadu podobných aktivit.

Nyní si dovoluji vzít za příklad vývoj současné bohemistiky v Německu, nejen proto, že je mi relativně nejdostupnější, ale také z toho důvodu, že představuje jednu z nejvíce rozvinutých a diferencovaných neslovanských "bohemistik". Tato skutečnost není dána prostě jen sousedstvím a v mnoha ohledech společnými kulturními dějinami. Asi tak od poloviny šedesátých let se ve Spolkové republice rozvinula v humanitních, tedy i filologických a uměnovědných oborech diskuse o vlastních postupech práce, a to měrou dosud nebývalou. Seberefektivní metodologická orientace zasáhla i slavistiku, která se přitom mohla obrátit na bohatý fond informací z vlastního terénu, v případě bohemistického "koutku" pak konkrétně na českou strukturalistickou tradici. Tato skutečnost – a pravděpodobně celý kulturní kontext šedesátých let, poznamenaný avantgardistickými tendencemi a konečně i určitým přehodnocováním psychóz tzv. "studené války" – měla významný podíl na zesílení atraktivity slavistiky (a spolu s ní bohemistiky). Řada zejména mladších odborníků začala v tomto smyslu formovat nové pojetí oboru. Docházelo k výraznější organizační diferenciaci: tak se postupem doby v rámci slavistických institutů vytvořily oddělené katedry lingvistiky a literární vědy. I když tu literárněvědná bohemistika zůstala pouze součástí literárněvědné slavistiky, a ve srovnání s rusistikou nikoli zrovna silně zastoupenou veličinou, začala fungovat jako plnohodnotná disciplína. Svým tematickým zaměřením se též více obracela k novější a konečně i k současné literatuře a zároveň – jak již bylo naznačeno – k metodologické reflexi opírající se o české zdroje. Navíc tu nesmíme přehlédnout dvě věci: německou filozofickou tradici, na které budovala jak moderní logika, tak i teorie vědy, a úzké kontakty se soudobými západními myšlenkovými proudy, jejichž uměno- a literárněvědně relevantní komponenty vykazovaly typologické a zčásti i genetické souvislosti s pražským strukturalismem a jeho východisky. Tyto fenomény měly také podíl na profilaci bohemistických aktivit a jejich dalšího vývoje zejména v posledních dvaceti letech. I tady jde v širším smyslu o pragmatickou diferenci mezi zahraniční, přesněji řečeno západní bohemistikou a bohemistickým studiem v českých zemích, silně patrnou v sedmdesátých a osmdesátých letech; neboť v českém

domácím prostředí zůstávala většina těchto informací zejména vědeckému dorostu odepřena.

Tady se ovšem dostávám ke druhému problémovému okruhu, který na rozdíl od prvního vyplývá spíše ze *společných* zájmů, cílů, pozic i možností české a zahraniční – v tomto případě zejména západní – literárněvědné bohemistiky. Neboť bohemistické studium v SRN, jakož i v jiných západních zemích, bylo až do konce osmdesátých let *také* silně komplikováno celkovou kulturně politickou situací ČSSR. Problémy byly v přímých kontaktech s českým prostředím (i bohemisté-cizinci bývali obětmi perzekuce, bylo jim bráněno v cestování, ve styku s kolegy či se spisovateli, byli sledováni, byli "filcováni" na hranicích, zkrátka jim byl často účinně znepřístupňován jejich studijní pobyt), problémy byly i v legálním výběru zdrojů informací (stážisté-cizinci byli oficiálně přidělováni především politicky spolehlivým konzultantům, jejichž odborná kompetence byla často víc než sporná – anebo poněkud jiného druhu; a někteří bohemisté byli dokonce záměrně dezinformováni o poměrech v české kultuře). To vše jistě zrovna nepodporovalo popularitu bohemistického studia; a u těch zájemců, kteří se nenechali odradit, bylo zapotřebí velké motivace – a možná i dávky naivity. Politická a také kulturní izolace Československa se přirozeně projevovala i v perspektivách pracovního uplatnění bohemistiky orientovaných absolventů v západních zemích. Nebylo proto divu, když na západoněmeckých univerzitách v oné době navštěvovalo bohemistickou přednášku či cvičení doslova pár studentů, z nichž alespoň jeden byl motivován víceméně sentimentálním vztahem k českému kontextu (vlastní původ, rodiče exulanti či vyhnaní čeští Němci a podobně). Avšak perspektivy pracovního uplatnění zřejmě nebyly – přesto (nebo právě proto), že se tu jednalo o onu tzv. "čistě pragmatickou" záležitost – hlavním důvodem zájmu či nezájmu o bohemistiku. Uvážíme-li například, že třeba na mnichovské divadelní vědě bylo ve stejné době – podle mých informací – zapsáno (byť třeba formálně) kolem dvou tisíc posluchačů a jaké minimální šance na adekvátní pracovní místo po studiu v tomto oboru jsou, pak lze vyslovit domněnku, že prostě pro většinu německých vysokoškolských studentů končila kulturní Evropa v Bavorské Železné Rudě. Sémioticky vzato, do Prahy bylo dál než do San Franciska.

V poslední době však v tomto ohledu dochází k pozoruhodným změnám (mluvím opět o Německu, neboť informace z jiných západních zemí zatím nemám). Počet zájemců o studium českého jazyka a literatury v rámci slavistiky na některých německých univerzitách rapidně narostl a například v Mnichově se začíná přibližovat množství, které v daném oboru zatím mohla vykazat doposud největší rusistika. Vypadá to skoro tak, jako by se donedávna satelitní pozice nejen země a národa, ale i jedné vědní disciplíny začala vymaňovat z tradiční oběžné dráhy. Na základě této

krátkodobé zkušenosti však nelze vyslovovat zatím žádné mnohoslibné či dalekosáhlé závěry. Může jít pouze o nárazovou reakci na uvolnění vztahu k zemi, která je navíc přímým sousedem, tentokrát ovšem již bez železné opony. Pokud však takový trend bude pokračovat dál, byť i zmírněným tempem a zmírněnou intenzitou, bude německá bohemistika – alespoň v určitých místech své působnosti – postavena před nové problémy jak technického, tak odborného charakteru. Co se týče odborné stránky, je německá bohemistika podle mého mínění celkem dobře vybavena a reaguje na podobné vývojové příznaky dynamicky. Svědčí o tom také rostoucí důraz na fundované studium západní slavistiky. Co se týče materiálně technické a organizační stránky studia, ponechám otázku raději otevřenou; jisté náznaky většího zájmu z povolaných míst představuje například plán rozšířeného bohemistického studia v Dolním Bavorsku (jeho konkrétní podoba mi však zatím není známa). Samozřejmě i tady hraje roli osobní iniciativa bohemistů, jak to ukazuje například projekt Společnosti pro bohemistiku (Postupim-Praha).

V souvislosti se současným vývojem se chci vrátit k výchozímu tématu onoho druhého okruhu pragmatických problémů, které se týkají společných nebo podobných zájmů a pozic zahraniční a české literárněvědné bohemistiky. Ty jsou podle mého názoru – až na to, že nás všechny nějakým způsobem zajímá česká literatura – zrovna tak nevyřešené jako palčivé, a to pravděpodobně na obou stranách. Dovolil bych si tu alespoň v bodech vyjmenovat jen *některé* z nich:

Problémy zprostředkování informací: Pro zahraničního bohemistu je například občas dost těžké získat v místě svého působení potřebnou primární literaturu. Stav univerzitních či jiných příslušných knihoven je po této stránce nedostačující. Musí tedy obětovat zpravidla hodně času a shánět, eventuálně řešit situaci osobními kontakty s českými kolegy. Nedostatkem zahraniční odborné literatury trpí zase český bohemista; v mnohých případech – kvůli vysokým cenám za knihy – se stává přísun potřebných textů neproveditelným. Z důvodu vysokého poštovního řádně nefunguje ani vzájemná výměna publikací.

Problémy kontaktů: Tady jde především o studijní pobyty a hostující přednášky graduovaných bohemistů. Příslušné zahraniční ani české instituce nedisponují takovými fondy, aby mohly nejen podle libosti, ale i podle potřeby zvát ty, o jejichž práci mají zájem. V případě zahraniční bohemistiky k tomu přistupuje již zmíněný fakt, že není samostatně organizovaným a financovaným oborem, takže nepěstuje styky pouze s bohemisty. Samozřejmě důležitým východiskem pro vzájemné kontakty jsou konference, pracovní schůzky a sympozia. Doufám, že právě tato konference, první svého druhu, by se mohla stát jednou z významných "iniciačních" akcí. Proto jsem ostatně přihlásil naprosto nevědecký referát spíše o otázkách provozních než vyložené

odborných. V této souvislosti bych si dovolil podat návrh, aby se příští velká bohemistická setkání (budou-li možná) konala již na více specifikovaná odborná témata. Takovým bylo před několika lety například právě symposium na téma Pražská strukturalistická škola, historie a perspektivy. Nevím však nic o tom, že by se setkání podobného rozsahu pořádalo v Čechách nebo na Moravě (v Praze nebo v Brně) u příležitosti stých narozenin Romana Jakobsona v příštím roce (jestli ne nebo jestli se plánuje v nějaké redukované formě, je to škoda; byla by to akce nesporně světového významu, která by autoritě a atraktivitě bohemistiky mohla jen prospět).

Problémy vědeckého dorostu: V této oblasti jde takřka o tradiční nesnáze, zapříčiněné především omezenými finančními prostředky. U zahraniční bohemistiky k tomu navíc přistupuje zde již opakovaný fakt postavení bohemistiky jako podoboru: šance mladého badatele v samotné bohemistice jsou tedy velmi nejisté. Dalším problémem jsou tu pobyty, eventuálně výměny a exkurze studentů a mladých vědců. I tady je většina ještě dosti nezkušených zájemců odkázána na zcela individuální iniciativu. Mnohým z nich se nedostává ani informací o možnostech získávání finančních prostředků pro takové podniky. A ještě poznámka na okraj: před několika lety uzavřela mnichovská univerzita s pražskou Karlovou univerzitou partnerství; po ojedinělých přednáškách celá věc – alespoň pro bohemisty – usnula, výměna studentů zůstala pro některé mladé adepty bohemistiky zbožným přáním.

Mám za to, že právě zmíněné problémy ve velké míře pociťují obě strany, jak zahraniční, tak i domácí bohemistika, a že jsou tedy v mnohém ohledu jakýmsi "společnými jmenovateli" v jejich zájmových sférách. Je třeba podotknout, že i tyto "společné jmenovatele" jsou opět často nahlíženy izolovaně z oněch minimálně dvou perspektiv podmíněných zásadní pragmatickou diferencí, o níž jsem hovořil v první části svého referátu. S tím souvisí i moje závěrečná poznámka, pojímající predikát "pragmatický" opět v širším smyslu, totiž i ve vztahu k odborným problémům: Tak třeba mnoho zahraničních bohemistů stále marně očekává od české bohemistiky prezentaci komplexních analyticko-syntetických děl, která by jednak metodologicky a interpretačně aktualizovala například "akademické" dějiny české literatury a jednak soustavně pojednala o vývoji české literatury 20. století. Je jasné, že v dobách nedávno minulých byly seriózní práce tohoto druhu sabotovány reálnésocialistickou vrchností a "znormalizovanými" poměry v kultuře. Je rovněž celkem jasné, že po pěti letech větší svobody, ale také existenční nejistoty a místy i výrazných personálních, a dokonce strukturních změn nebyl dostatek možností na realizaci díla takového rozsahu. Dokončuje se však práce na *Lexikonu české literatury* a v pokročilém stadiu je i projekt *Slovníku českých spisovatelů od roku 1945*. Chystá se také publikace o české próze po roce 1945. Naléhavá

potřeba souborného "velkorysého" pojednání o vývoji české literatury, jež by soustavně postihlo rozsáhlejší časové celky a jež by odpovídalo současným metodologickým požadavkům, však zůstává objektivní nutností, a to nejen ve vědeckém světě, nýbrž i v oblasti zájmu celé kulturní veřejnosti. Lze si ovšem také představit, že se těžko hledá instituce či jakákoli organizace, která by takový projekt mohla financovat. Leckterý zahraniční bohemista si však není docela jist, nakolik tu rozhoduje onen ryze objektivní faktor, totiž materiálně technické a finanční možnosti, a nakolik faktor subjektivní, totiž motivace jednotlivých odborníků. Možná, že tato poznámka působí trochu naivně, právě z oné odlišné pozice zahraničního pozorovatele, jenomže z této perspektivy se nabízí také srovnání s jinými zeměmi bývalého sovětského bloku, kde podobné publikace existují. A možná, že by právě zahraniční bohemisté mohli v tomto ohledu nabídnout určitý podíl na spolupráci, třeba v záležitostech komparatistických a teoreticko-metodologických, o nichž jsem mluvil v souvislosti se západoněmeckou vědou.

Omlouvám se za poněkud nediplomatickou formulaci závěrečných poznámek, ale myslím si, že i v této podobě byly jakžtakž snesitelné. Nechtěl jsem také nikoho z přítomných kritizovat, protože řešení zásadních pragmatických otázek není rozhodující měrou v moci pravděpodobně nikoho z nás. Chtěl jsem jen upozornit na některé jevy, které v dané problematice mohou vést zrovna tak ke vzájemným shodám jako i k nedorozuměním, aniž bych měl v úmyslu naznačovat nějaké směrnice v činnosti bohemistiky. Tam, kde je věda skutečně kreativní, by mělo být ostatně dovoleno všechno – jenom ne nedostatek talentu a etiky práce s vědomostmi.